

OĞUZ-NÂME'DE MİTOLOJİK MOTİFLER

Mythological Motifs in the Oguzname

Mamatqul Jureyev*

Tohtamurod Kochkarov**

Öz

Doğu halklarına özgü epik tefekkürün en eski dönemlerine ait özelliklerini bünyesinde barındıran ve Türk boyları poetik dehasının ender abidelerinden biri sayılan Oğuz-nâme, sözlü ve yazılı edebi geleneklerin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir. Oğuzların en eski atalarıyla ilgili etnogenetik mitlerin epik dönüşümü sonucunda 10-11. yüzyıllarda Sırderya nehri çevresinde büyük epik eser Oğuz-nâme ortaya çıkmıştır. O dönemde halk destanlarını icra eden bahşı, cirav ve ozanlar repertuarında yer alan bu eserin bir kaç varyantı şekillenmiştir. Mezkûr destanın günümüze kadar birkaç el yazma nüshası korunmuştur. Bu nüshaların bir tanesi Paris'teki Bibliotheque Nationale de France'nın Türkçe Eserler Bölümünde 1001 numara ile kayıtlıdır. 11. yüzyılın sonu 12. yüzyılın başlarında Turfan'da Uygurca tensih edilen mezkûr nüsha A. Sherbak tarafından yayımlanmıştır. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde de Oğuz-nâme'nin iki nüshası mevcuttur. Malum olduğu üzere Oğuz-nâme eski Türk folklorundaki mitik

Abstract

One of the oldest Turkic people's epos "Oguzname" goes back to the archaic mythology. As a result, a large epic creative work – "Oguzname" had occurred an epic transformation about Oguz people's oldest ancestors the plot of the ethnogenetic myths at the coasts of Syrdarya. Until nowadays, some of manuscripts of this epos are saved and one of it is numerical 1001-inventar copy in "Shefer Fond" in Paris national library. This copy which had turned at the ending of the XI and at the beginning of the XII centuries in uygur writing in Turfan had printed by A.Sherbak. The Manuscript of the UzR SA Oriental studies institute has also two copy of "Oguzname". Ancient cosmogony totemic and anemic myths, also different belief and faiths popular among the people played an important role in appearing the plot and progress and improvement of "Oguzname". An archaic sample of the aforementioned epic work's influence on mythology was very strong. As periods past, as a result of development of artistic thought ancient samples of arts mythological motifs became the aesthetic elements of the task acting plot. Nevertheless, an archaic mythology of

* Prof. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, mamatqul56@mail.ru.

** Arş. Gör., Cizzah Devlet Pedagoji Üniversitesi toxtamurodkochkarov1@gmail.com

motifler temelinde oluşturulmuştur. Bu yüzden Oğuz Han ile ilgili bu destan geneolojik mit esasında kurgulanmış epik eser sayılmaktadır. İlkönce ozanların dilinde ilden ile nesilden nesle yayılan bu eser sonradan yazıya aktarılarak yazma eser olarak kayıtlara geçmiştir. Onun esas motifleri, Türk boyları folklorundaki birçok epik eser ve geneolojik efsanelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Orta Asya tarih yazılığında belli şecere ya da sülalenin tarihini Oğuz-nâme'nin içeriğine ve bu eserde anlatılan mitolojik olaylara dayanarak yazmak bir gelenek haline gelmiştir. Bu ise mezkûr eserin oldukça önemli tarihî, edebî kaynak olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz-nâme, mitoloji, motif, Taşkent nüshası.

“Oguzname” interpretations come down till us is seen clearly. The image of the leader wolf in turkic peoples folk typological parallels also exists in other oral epic genealogical legends and traditions of the peoples of the world. For example, as told legend about parishioner of the people had lived in ancient Italy, wolves had leaded them to their home. In an ancient Turkic parishioners' mythology, particularly, in an ethnogenethic legends there had been epic plots about leading deer, wolf and stud-bull. Totemic sections of the origin of these mythological subjects related to the image of the wolf played an important role in the occurrence of “Oguzname”. Such kind of mythological motives in “Oguzname” shows that this archaic form of work had been “mythological epos” style.

Key Words: Oghuzname, mythology, motif, Tashkent manuscript.

GİRİŞ

Oğuz-nâme Üzerine Başlıca Araştırmalar

Oğuzların eski ataları ile ilgili arkaik epik motiflere dayalı hikâyelerden oluşan ve yaklaşık 10-11. yüzyıllarda Sırderya nehri kıyılarında yaratılan bu eser Paris'teki Bibliotheque nationale de France'ın Türkçe Eserler bölümünde 1001 numara ile kayıtlıdır. Oğuz-nâme'nin tanınmış araştırmacılarından biri P. Pelliot'nun görüşlerine dayanan A. M. Sherbak mezkûr yazmanın 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında Turfan'da tensih edildiği kanısındadır (Щербак: 1959, 106-107). Bunun dışında, Oğuz-nâme'nin sonradan oluşturulan iki nüshası Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Arşivinde de mevcuttur (Оғуз-наме: 185-IV; №: 4347). Oğuz Han ve onun evlatları hakkındaki geneolojik efsaneler, Reşide'd-din Fazlullâh'ın *Câmi'üt-Tevârih* (Рашидад-дин, No: 282), Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk ve Şecere-i Terâkime* (Қононов: 1958) adlı eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz-nâme'nin çeşitli dillere aktarılması ve araştırılması 19. yüzyılın başlarında Alman bilim adamı F. Diez tarafından Paris'teki Milli Kütüphanede korunmakta olan Oğuz-nâme'nin bir parçasının Almancaya aktarılmasıyla (Dietz: 1815) başlamıştır. 1890 yılında W. Radloff mezkûr yazmanın farklı bir parçasını tıpkıbasım, transliterasyon ve

aktarmasıyla yayımlamıştır (Радлов: 1890, 191-192). Ondan sonra, W. Radloff, Bartold, Rıza Nur, V. Bang, P. Pelliot, H. N. Orkun, M. Ergin, K. Eraslan ve diğer âlimler tarafından Oğuz-nâme ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Радлов: 1893, 21-28; Бартольд: 473-486; Rıza: Oughouz-name. 1928; Bang, Rachmati: 1932, 683-724; Pelliot: 1930, 248-538; Orkun: 1935; Ergun: 1970; Eraslan: 1976). A. M. Sherbak, Oğuz-nâme'yi transliterasyon, aktarma ve inceleme bölümleriyle yayımlamıştır (Щербак: 1959). Reşide'd-din Fazlullâh'ın Oğuz-nâme'si R. M. Şukurova tarafından Farsçadan Rusçaya aktarılmış; önsöz, indeks ve açıklamalar eklenmiştir (Рашид-ад-дин: 1987). Bu eser, Z. V. Togan tarafından Türkiye Türkçesinde de yayımlanmıştır. (Togan: 1972).

Oğuz-nâme tarihi-etnografik ve filolojik açıdan belirli bir düzeyde incelenmiştir. Özellikle A. N. Bernshtam, S. P. Tolstov, M. Soegov, C. A. Artıkbayev gibi araştırmacılar Oğuz efsanesi temelindeki tarihi bilgileri analiz etmişlerdir (Бернштам: 1935, 30-44; Толстов: 1947, 2; Соегов: 2007, 101-103; Артыкбаев: 2007, 101-103).

H. G. Köroğlu'nun monografisinde mezkûr destanın Oğuz kahramanlık destanlarının gelişmesindeki yeri açıklanmıştır (Короғлы: 1976, 44-45, 78-79). D. Sinorn, B. Ögel, M. Seyidov, A. Bekmuradov, F. Gözalov (Bayat) ve benzeri bilim adamları ise Oğuz-nâme'nin genezisi, geleneksel motiflerin mitolojik esasları üzerinde çalışmışlardır (Sinorn: 1950. 1-2; Ögel: 1995. 4-56; Сејидов: 1989; Бекмуратов: 1988; Көзалов: 1993; 1997). Bununla birlikte bu epik eserin dil özellikleri de incelenmiştir (Оміралиев: 1988).

Türk boyları folklor araştırmalarında Oğuz-nâme'nin mitolojik esasları, genel motifleri, tipler kadrosu ve oğuz epik geleneğinin gelişmesindeki yeriyle ilgili birçok kaynak bulunmaktadır (Сејидов: 1989; Бекмуратов: 1988; Көзалов: 1993; 1997; Жураев: 2010, 221-222; 2011: 24-37). Ama mezkûr eserin tarihi-edebi kaynaklardaki yorumu ve açıklamaları karşılaştırmalı-tipolojik açıdan ele alınmamıştır.

Oğuz-nâme'de Mitolojik Motifler

Oğuz-nâme Türk boylarının kadim ataları tarafından yaratılan arkaik mitlere ait ender motifleri barındıran önemli kaynaktır. Eserin 14. yüzyılda istinsah edilen eski Uygur yazmasında, Oğuz Han'ın dünyaya geliş motifi, evrenin yaratılışı ve gök cisimlerinin oluşumuyla ilgili kozmogonik mitler temelinde betimlenmiştir. Onun Ay-Kağan'ın çocuğu olarak dünyaya gelmesi, Oğuz Han karakterinin kozmogonik anlam taşıdığını bildirmektedir. Çocuğun yüzü gök, ağzı ateş, gözleri al (kırmızı), kaş ve

kirpikleri siyah olarak betimlenir. Bu tasvir temelinde, eski Türk boylarının dünya görüşleri ve onların renk imgesiyle ilgili mitik algıları yansıtılmaktadır.

Oğuz-nâme'nin Uygur yazmasındaki örneği "*Bolsunğıl deb dedilär. Anung angağusu aşbu turur. Takı mundan song sevinç taptılar. Kenä künlärdän bir kün Ai kağannung közü jarıb bodadi; erkäk oğul toğurdı*" (Щербак: Б.22) cümleleriyle başlamıştır. Oğuz Han'ın annesinin Ay-kağan diye adlandırılması bile onun doğuş motifinin kozmogonik mite dayandırılmasını kanıtlamaktadır. Eserin başlangıcındaki "*Anung angağusu aşbu turur*" cümlesinden sonra boğa tasvirinin verilmesi ise Oğuz Han'ın doğuşu motifinin totemistik algılar temelinde betimlendiği kanısını doğrular niteliktedir. Çünkü Yakın Doğu ve Orta Asya'da neolitik çağda boğa ile ilgili totemistik inançlar mevcuttu (Массон: 1975, №2 (20); Беленицкий: 1979, 88-94; Хлопин: 1981, 26-30; Кароматов: 2008, 104-105). Burada belirtmek gerekir ki, Ay-Kağan tüm evrendeki maddi varoluşun, insan neslinin ilk ecdadı, yani Kutsal Ana-Ecdat karakterinin mitolojik yorumu; boğa ise evrenin yaratılışının totemistik sembolüdür.

Oğuz-nâme'ye göre Ay-kağan'ın oğlu olağanüstü bir biçimde hızla büyür: O kırk günü doldurduğunda yürümeye, oynamaya başlar. Onun "*adağı ud adağı dag*" yani "ayağı boğa ayağı gibi"ydi. Epik karakterin ayağının boğa ayaklarına benzetilmesi ve onun "*bedeninüing kamağı tüg tülüklüg erdi*", yani "Teninin her yeri tüyle kaplıydı" diye tasvir edilmesi totemistik algı ile ilişkili olup, eski Türk boyları mitlerindeki "inek ayaklı kavim" hakkındaki mitik bakış açısının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türk âlimi Abdülkadir İnan'ın belirttiğine göre 13. yüzyılda Moğollar yurduna seyahat eden Plano Karpini salnamesinde "it başlı, inek ayaklı bir kavimle karşılaştığı"ı kayda geçirmiştir (İnan: 1949, 49). Tarihçi Ebulgazi Bahadır Han da savaş tasvirini betimlerken, "it başlı, inek ayaklıdan başka kim ki olursa hepsi şurada" diye yazmıştır (Ögel: 1995, 537). Bize göre, eski Türk mitolojisindeki inek ayaklı ya da çift tırnaklı karakterlerin ortaya çıkması Oğuz Han hakkındaki totemistik mitlerle alakalıdır.

Sanat bilimci L. İ. Rempel'in belirttiğine göre, kadim Orta Asya mitolojisinde boğa, tanrısal-totemistik gizeme sahip bir yaratık olarak algılandığı için milattan önceki ikinci bin yıldan ta Küşanlar hâkimiyeti dönemine kadar altın ve taştan yapılan eşyalarda onun tasvirine yer vermek bir gelenek haline gelmişti. Çünkü eski mitolojide boğa (öküz) sembolü "erkeklik simgesi ve bereket kaynağı" (РЕМПЕЛЬ 1987, 22) olarak algılanmıştır.

Bize göre, Oğuz-nâme'nin Uygur yazmasındaki örneği astral-totemistik simge olarak algılanan tanrısal gücün gizemli ışık olarak ortaya çıkmasını betimlemekle başlamıştır. Ay-Kağan'ın ışıktan hamile kalması ise eski Türk mitolojisindeki olağanüstü yolla dünyaya gelme motifinin geleneksel yorumlarından bir tanesidir.

Oğuz-nâme'de epik karakterin ilk kahramanlık gösterisi, yani "alp olarak kabul edilme" motifi de kendine özgü tarzda betimlenmiştir. Eserde tasvir edildiğine göre, Oğuz Han'ın "yılıklar kaldırıp", "uçar atlara binerek", "geyikleri avlayarak" zaman geçirdiği bir büyük orman vardı. Bu ormanda büyük nehirler, ekinlikler de vardı. Orada çeşitli hayvanlar, kuşlar da yaşardı. Ama işte o ormanda yaşayan bir Kıyat adlı yaratık yılıkları ve insanları yer, kimseye göz açtırmaz idi. Oğuz Han insanları işte o Kıyat'tan kurtarmak için ormana gider. O bir ceylanı yakalayıp, söğüt dalıyla ağaca bağlar. Ertesi gün Kıyat'ın ceylanı yediğini görür. Sonra bir ayıyı yakalayıp altın işlemeli kemeriyle büyük bir ağaca bağlar. Kıyat ayıyı da yer. O zaman Oğuz Han kendisi o ağacın altında durur, Kıyat'ın gelmesini bekler. Kıyat gelince oku başına saplayarak onu öldürür.

Oğuz Han'ın Kıyat ile savaştığı yerin ağacın önünde olması da mitik tasavvur ile ilgilidir. Çünkü burada ağaç eski Türk mitolojisindeki üç dünya ile birleşik nokta olan hayat ağacının sembolüdür. Epik karakterin mitolojik yaratık ile savaşması -ilk kahramanlık motifi halk destanlarının geleneksel poetik unsurlarından biri- üçleme kuralı esasında betimlenmiştir. Yani Oğuz Han'ın Kıyat'ı ele geçirmek için yaptığı çaba üç defa tekrar edilir. Üç defa tekrar usulü Türk boyları destanlarında sık sık karşımıza çıkan geleneksel poetik unsurlardan sayılır. Oğuz-nâme'de de geleneksel üç defa tekrar motifi çok kullanılmıştır.

Epik karakter tarafından Kıyat'ın öldürülme, eski Türk kavimleri hayatında önem arz eden sınav (inisiyasyon) merasimine bağlı halde gerçekleşen motiftir. Sınav (inisiyasyon) merasiminin, kavim ya da boy üyesi sayılan erkek çocukları bir yaş basamağından başka evreye geçirme görevini üstlendiği bilinmektedir. Tahlil edilmekte olan epik eserde "ilk kahramanlık" motifinden sonra epik karakterin evlenmesi ile ilgili olaylar betimlenir. Bu tasvirler, Oğuz-nâme'nin konusunun şekillenmesinde eski Türk boylarının ritüel mitlerinin önemli rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Burada, destanda kaydedilen Kıyat mitoniminin analizini de detaylı yapmak gerekir. Oğuz-nâme'yi Uygur yazmasından Rusçaya çeviren A. M. Sherbak, eser metnindeki "Taki kıyatnıng anguğusu oşbu turur" cümlesinden sonra verilen resim ve Kıyat terimine benzer leksik birimi karşılaştırmalı incelemesi sonucunda onu "yedinorog" (tek boynuz) diye aktarmıştır (Щербак: 25-27).

Bize göre, Kıyat mitonimi *yay/kıy* ve *at* sözcüklerinin birikmesinden ortaya çıkmıştır. Sözcüğün ikinci unsuru binek vazifesinde kullanılan hayvanı, atı bildirmektedir. Terimin ilk kısmı ise Proto-Türk ve Proto-Moğol sözcüğüne ait birimdir. "Mutsuzluk", "Kötülük" anlamlarında kullanılan "yai" sözcüğüyle ilişkilidir. Günümüzde bu kelime Moğolca ve Buryatçada "Gay" şeklinde kullanılmaktadır (Сравнительный: 1975, 136). Bununla birlikte, Evenkçede "гѣу" (dişi geyik, yabani dişi

geyik) (Сравнительный: 1975, 145); Negedel dilinde “**кыят**” (toynak) (Сравнительный: 1975, 424) sözcükleri de Kıyat sözcüğüne etimolojik açıdan yakın olup “**γai**”/”**кы**” köküne bağlıdır. Eğer Proto-Türk ve Proto-Moğol dillerinde “**γai**”/”**кы**” kök sözcükleri “mutsuzluk”, “kötülük”, “vahşilik” anlamında kullanıldıysa, Oğuz-nâme’de geçen kıyat/kıat sözcüğü “vahşi at” anlamındadır diye tahmin etmemiz mümkündür. Buna göre mezkûr mitolemanın tek boynuzlu efsanevi at şeklinde tasavvur edilen mitolojik yaratık olduğu anlaşılır hale gelir.

Tek boynuzlu at “alınında tek boynuzu olan, gövdesi öküz şeklinde mitolojik yaratıktır. Onun ilk tasvirleri milattan önce üçüncü bin yıllara ait eserlerde mevcuttur. Örneğin, Hint-Mohendjo-Doro ve Harappi vadisinde yapılan kazılarda bulunan eski mühürlerde aynı efsanevi yaratığın kutsal sembol olarak tasvir edildiği kayıtlara geçmiştir” (ИВАНОВ: 1992, 429).

Eski Türk mitolojisinde alınında tek boynuzu olan efsanevi yaratığa Kıyat denir ve onunla ilgili betimlemeler sadece sözlü ya da yazılı edebiyata değil, mimari abidelere bile yansımıştır. Örneğin, Hocend’deki eski kalelerin birinde yapılan arkeolojik kazıda başının ortasında tek boynuzu olan boğanın üstüne binmiş insan tasvir edilen bir levha bulunmuştur (НИГМАТОВ: 1976; 1977, 569). Bu levhada, büyük bir ihtimalle, Kıyat’ı mahveden Oğuz Han tasvir edilmiş olmalıdır.

A. M. Sherbak, “Oğuz-nâme’nin metnine Ülker (Çoban) yıldızıyla ilgili eski mit karıştırılmıştır” diye görüş bildirirken “Oğuz’un oğullarının sayısı (altı), kaydedilen takım yıldız sayısına denk gelmektedir” (Шербак: 88-89) diye yazar.

Oğuz Han’ın oğullarının sayısının altı tane olmasının Çobanyıldızı ile ilgili eski mitte ne derece ilişkili olduğu yeteri kadar kanıtlanamadıysa da mezkûr destanın ortaya çıkışında astral düşüncelerin önemli olduğu muhakkaktır. Örneğin, Oğuz Han’ın annesinin Ay-Kağan diye adlandırılması (Ay kültürünün mitolojik kişileştirilmesi), Kıyat (tek boynuz)’ın eski astro-mitolojide ekvatoryal yıldız takımlarından bir tanesinin (Latince: Monoceros) astral sembolü olarak algılanmıştır (ИВАНОВ: 429). “Gökten düşen mavi ışığın içindeki kız”ın “Altın Kazık” (Demir Kazık) yıldızına benzer beninin oluşu, onun yüce âleme yani göğe ait mitolojik sembol olduğunun belirtisidir.

OğuzHan’ın gökyüzü kızından doğmuş çocuklarına Gün, Ay, Yıldız diye ad vermesi, bununla birlikte, ağaç kabuğundaki kızdan doğmuş çocuklarını ise Kök, Tağ, Tengiz diye adlandırması, Kaos (yokluk) evresinden Kozmos (mevcudiyet) âlemini yaradan kahraman Dimiurg hakkındaki kosmogonik mitin kalıntısıdır.

Oğuz Han’ın evlenmesi ile ilgili motif düalistik mit temelinde betimlense bile, onun özünde de kozmogonik mit kendini gösterir. Çünkü Oğuz Han’ın evlendiği ilk

kızın “gökyüzünden mavi ışık şeklinde” inmiş olması, yüzündeki benin Altın Kazık yıldızına benzetilmesi ve dünyaya gelen çocuklarına Gün, Ay, Yıldız diye ad koyması gökyüzü cisimlerinin yaratılması ile ilgili arkaik mitin epik yorumudur. Ağaç kabuğunda (ağaç gövdesinin içinde) oturan kızla evlenen Oğuz Han'ın Kök, Tağ ve Tengiz adlı erkek çocukları doğmuş, bununla birlikte, üç ok ve üç yay detayı ile ilgili motifler ise evrenin trihotomik yapısı hakkındaki kozmogonik görüşler esasında anlatılmıştır.

Oğuz-nâme'de eski Türk boylarının totemistik mitleri ile ilgili epik motifler de çok kullanılmıştır. Örneğin, Ay-Kağan'ın oğlu Oğuz'un çocukluk döneminde bedeni tüyle kaplıydı diye tasvir edilir. Oğuz Han'ın evlendiği ikinci kızın ağaç kabuğunda durması (ağaç totemi), kahramana “gök kurt”un kılavuzluk etmesi (kurt totemi) ve benzeri motiflerin tarihi temelleri totemistik mitlerle ilgilidir.

Oğuz Han'ın ağaç kabuğundaki kızla evlenmesi motifi, eski Türklerin totemistik tasavvurlarının yansımasıdır. Destanın Uygur yazısındaki örneğinde tasvir edildiğine göre “*Oğuz kağan avğa ketti. Bir köl aras(ı)nda alından bir (y)ığaç kördi. Bu (y)ığaçnung kabuçağında bir kız bar erdi, yalğuz olturur erdi. Yakşı körüklüg bir kız erdi. Anung közü köktün kökrek erdi, anung saçı müren usuğı deg, anung tişi ünyü deg erdi*” (Щербак: 29-30).

Burada anlatılan gölün ortasındaki ağaç, *hayat ağacının* sembolüdür. Ağacın *kabuçım*da yani kabuğunun içinde yalnız bir kızın olması, onun *ana-ağaç* olarak yorumlandığını göstermektedir. Çünkü eski Türk boyları mitlerinde ağaç totemi ile ilgili tasavvurlar da yaygındır. Oğuz mitlerinin birinde anlatıldığına göre: “Ağaç, gökyüzünden ışık şeklinde inen ilahi varlıktan hamile kalır ve beş çocuk doğurur. Onları dokuz Oğuzların kadın ve erkekleri besleyip büyütürler” (Кафарлы: 1999, 28-29).

10. yüzyılda Volga nehri çevresine seyahat eden İbni Fadlan o bölgede yaşayan Türklerin boyunlarına ağaç parçasından muska taktıklarını ve kendilerinin “ağaçtan dünyaya geldiklerini, ağaçtan başka Tanrının olmadığını” (Путешествие: 1939, 66) savunduklarını dile getirmiştir. Bu da eski Türklerde ağaç totemine inanmanın mevcut olduğunu kanıtlamaktadır.

Ağaç totemi doğrultusundaki mitik tasavvurların ortaya çıkmasının sebebi bununla ilgili algılarda gizlidir. Eski Türk boyları henüz dünyaya gelmemiş, doğmamış çocukların can (hut)'ı ağaç gövdesinde gizlenmiştir diye düşünürlerdi (УГДЫЖЕКОВ: 1994, 47). Tunguz -Mançu halklarının mitlerinde ise hayat ağacının çiçeği ve meyvesinde henüz doğmamış çocukların canı korunur diye bir inanış mevcuttur (Штернберг: 1938, 480, 488, 520).

Ağaç kabuğundaki kızın güzelliği açıklamasında dünyanın esasını oluşturan dört unsurun üçü olan hava, su ve toprağın mito-poetik ifadesi gözlemlenir: göz → gökyüzü: hava; saç → nehir: su; diş → inci: toprak. Bu yüzden *ana-ağaç* sembolü sayılan “ağaç kabuğu”ndaki kızın çocukları da işte o üçlü sistemi kendinde barındıran remzi karakterlerdir. Yani, büyük oğul *Kök*: gökyüzü, yüksek evren, hava; ortanca oğul *Tağ*: yer, toprak; küçük oğul *Tengiz* ise su anlamını içermektedir.

Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-i Terâkime adlı eserinde anlatıldığına göre, Oğuz-nâme’nin “Buğrahan’ın han olduğunun zikri” adlı bölümünde, dünya halkları destanlarında, bu cümleden Türk boylarının destanlarında da karşımıza sıkça çıkan geleneksel konulardan biri, olan kahramanın üvey annesine aşık olması ve takibe uğraması konusunun kendine özgü ifadesini görmemiz mümkündür.

Şecere-i Terâkime’de şöyle bir rivayet anlatılır: Padişah Karahan ölünce tahta onun oğlu Buğrahan geçer. Buğra’nın üç oğlu (halk masallarında anlatılan üçlü sistemin kendine özgü ifadesi) vardır. Çocukları El Tegin, Kuzu Tegin ve Bek Tegin diye adlandırılır. Buğrahan yaşlanınca tahta ortanca oğul Kuzu Tegin’i geçirir. Bu arada Buğrahan’ın eşi vefat eder. Aradan zaman geçince Avşar boyuna mensup Egrenç adlı kişinin güzel kıızıyla evlenir.” Ebulgazi’nin belirttiğine göre kız: “Kuzu Tegin’in gözü bende, bu yüzden babasıyla evlenmemi istiyor. Kendisi benimle gizlice eğlenmek ister, yoksa yaşlı bir kişiye benim gibi güzel kıızı neden alsın ki” diye düşünmeye başlar. Günün birinde Kuzu Tegin babasının ziyaretine gelir. Han uyuyor, hanımı oturuyormuş. Kadın Kuzu Tegin’in yanına yaklaşarak yüzünü, gözünü okşamaya başlar. Kadınlar kendi eşiyle oynadığında ne yaparlarsa öyle yapar. Kuzu Tegin içinden “Bu kadın annem yerine analık yapıp şefkat göstermekte” diye düşünür. Yine birkaç gün sonra halvete çağırıp Kuzu Tegin’e: “Benim halimden hiç haber almaz mısın? Ben sana âşık oldum, geceleri uyuyamıyorum, gündüzleri ne edeceğimi bilemiyorum, benimle ilgilenmiyorsan neden beni buraya getirdin?” der. Kuzu Tegin şöyle cevap verir: “Sen benim annem makamındasın. Eğer bu hareketini bırakmazsan seni param parça eder, her parçanı bir diyara atarım” der (Шажарайтарокима: 31-32).

Kuzu Tegin’i tuzağa düşüremeyen üvey anne kendisine yakın bildiği kadınlara danışır. Onlar: “Kuzu Tegin bu olayı babasına ve halka duyurmadan önce ona bir ithamda bulun” diye öğüt verirler. Üvey annenin emri üzerine bir kadın gizlice Kuzu Tegin’in çizmesini çalıp getirir. O çizmeleri ayağına geçirip Buğrahan’ın yanından çıkar ve Kuzu Tegin’in evine gidip çizmeyi aldığı yere bırakıp gelir. O gece kar yağar. Kuzu Tegin avdan döndüğünde üvey anne halkı toplar. Yüzünü tırmalamıştır, her yerinden kan akmaktadır. Perişan bir halde “Bu gece sabah vaktinde uyuyordum, bir kişi geldi. Koynuma girdi. Baktım ki Kuzu Tegin. O dedi ki ‘Bağırma ben sana âşığım. Babamla evlendirdim, onun içindir ki, gündüz babamın yanında olursun, gece benimle. Yoksa

babam karyı ne yapmın?' dedi. Bağırđım, 'Anneye böyle muamele nerede görölmüş?' dedim. Benden bu sözü duyunca kaçıp gitti" (Шажарайтарокима: 32-33).

Yanımdaki kadınlar Buğrahan'ın söylediklerini doğrulayınca üvey anne kanıt olarak kar üstünde kalan çizme izlerini gösterir. Ama Kuzu Tegin'in eşleri ve Avşar boyunun kadınları onun suçsuz olduğunu ispat ederler.

Buğrahan ve onun oğlu Kuzu Tegin (Reşide'd-din'in eserinde: Kori Tegin)'in padişah olduğu dönemle ilgili hikâyede, üvey annenin oğluna âşık olması ve ona ithamda bulunması ile ilgili geleneksel epik motifin mevcut olduğu görölmektedir. Mezkûr motif dünya halkları, bilhassa, Doğu halkları folklorunun geleneksel ve yaygın öğelerinden biri sayılır. Reşide'd-din'in Oğuz-nâme'sini bilimsel açıklamalarla neşre hazırlayan R. Şükürova, Kori Tegin'e Buğrahan'ın hanımının âşık olması ve iftira atması doğrultusundaki hikâyenin çıkış noktasının Hint folkloruna dayandığı ile ilgili görüş belirtmiştir. Ona göre, Hint ve Türk folklor ilişkilerinin gelişmesi sonucunda mezkûr motifin Oğuz-nâme'nin olay örgüsüne karışmış olduğu söz konusudur (Шукурова: 1987, 9). Gerçekten de mezkûr motif Hint folklorunda mevcut olup, padişah Aşoki'nin oğlu şehzade Kunala hakkındaki efsanelerin birinde Kuzey Hindistan'daki Maksile ve Udisane denilen yerde üvey ananın oğluna âşık olması ve iftiraya uğramış yiğidin zorlu maceralardan sonra kendini temize çıkarması hikâye edilmiştir (Бонгард-Левина: 1963).

Aslında mezkûr epik olay örgüsünün Hint efsanesi olarak zikredilen örneğini tipolojik ortaklığın bir görünüşü olarak nitelendirmek doğru olur. Çünkü aynı motif Orta Asya halkları folklorunun eski örneklerinde de vardır. Özellikle, halk arasında yaygın olan "öldükten sonra dirilen doğa"nın sembolü olarak algılanan mitolojik karakter Siyavuş da üvey annesinin iftirasına uğrayan kişi olarak betimlenmiştir. "Üvey annesinin hayvani hırsını reddettiği için haksız yere suçlanan Siyavuş'un ateş sınavından, yani altın miğfer giyerek siyah at üzerinde büyük ateş üstünden geçmesi gerekiyordu. O, ateşi yenerek namuslu olduğunu kanıtlamıştır" (Толстов: 1964, 93). Epik kahramanın üvey annenin iftirasına uğraması motifi Özbek halk destanlarında da vardır. Örneğin, Şirin ile Şeker destanında buna benzer motif mevcuttur (ФозилЙўлдош: 1975, 14-15).

Oğuz-nâme'nin Uygur yazısındaki örneğinde kurt kültü ve onunla ilgili totemistik tasavvurlar esasında ortaya çıkan epik yorumlar çoktur. Ay-Kağan'ın oğlu Oğuz Han kırk günlük olduğunda o "belleri böri belleri deg erdi" (Щербак: 23) diye vasıf edilir. Epik karakterin kurda benzer biçimde vasıf edilmesi Türk boyları destanlarının müşterek özelliklerindedir (Липец: 1981, 124-125; Илимбетов: 2005, 1).

Oğuz Han düğün yaptıktan sonra halka seslenerek: “*Men senlerge boldum kağan, alalng ya makı kalkan, tamğa bizge bolsun buyan, kök böri bolsunğıl uran...*” (Щербак: 32) der. Burada “uran” sözcüğünün anlamını belirlemek için Babürname eserinde geçen aşağıdaki parçaya dikkat etmemiz gerekir: “*Yine bir tamam çerikke iş mehelide ikki lafzın uran koyarlarkim, iş vaktıda üçreşgende biri-biri bir lafzıni aytkanda yene biri ul ma’hud lafzıni aytkay ta bu tarik bile el yağdın ayırılğay ve öz kişini yatdan fark kılğay*” (Бобур: 1948, 127).

“Kök böri” (gök böri, bozkurt)’nin Oğuz Han’ın *uran* yani savaş narası olarak kabul edilmesi boşuna değildir. Çünkü Böri eski Türk mitolojisinde totem-ecdat olarak kabul edilen hayvan; onu niteleyen *gök* renk adı ise aynı anda gökyüzüyle, tanrısallıkla, Gök Tengri ile alakalı bir simgedir. Azerbaycan mitlerinin birinde anlatıldığına göre Nevruz “Gök Böri Günü”, yani Oğuz Han’ın bozkurtla karşılaşarak, aydınlığa ulaşması günü diye açıklanmıştır (Наврўз, 1989, 6). Türk boyları arasında yaygın geleneksel oyunlardan olan “Köpkeri” sözcüğünün de aslında “Kökböri” olduğu, eski Türk kavimleri arasında saygın hayvan olarak itibar edilen “Böri” ye bağlı tasavvurla ilgili olduğu bilinmektedir.

Halk destanlarında tasvir edilen Gök Böri timsali de iyilik belirtisi sayılır. Örneğin, Saidmurat Penahoğlu’nun icra ettiği Alpamiş destanında Berçin şöyle bir rüya görür: “Bir gök yeveli böri gelip, Berçin’in koyunlarını boğazlamaya başlar.” Onun bu rüyası şöyle yorumlanır:

Telpinib üstige konsa üyingdi,

Könglingden köterer kaygu - vayıngdı,

Kök yal böri - yarıng, kalmak - köyingdi,

Endi sen köresen Alpamişingni (АЛПОМИШ:1969, 59).

Eski Türklerin kağanına kutlu yere kadar kurdun yol göstermesiyle ilgili totemistik efsaneler Oğuz-nâme’nin olay örgüsüne karışmıştır. Oğuz Han’ın çadırına güneş ışığı gibi inen bir ışıktan gök yeveli kurt ortaya çıkar. O kurt Oğuz Han’ın Urum denilen yere doğru yürümesine işaret eder ve kağan kendi adamlarını toplayarak kurdun gösterdiği tarafa doğru ilerler. Ordunun önünde gök yeveli kurt kılavuzluk yapar. Gök Böri’nin durduğu yeri Oğuz boyu kendine yurt edinir: “*Oğuz Kağannung kurıkanığa kün deg bir yaruk kirdi. Ol yaruktun kök mülüklüg, kök yalluğ bedük bir erkek böri çıktı. Oşul böri Oğuz Kağanğa söz berib turur erdi. Takı dedikim, ai-ai Oğuz, Urum üstige sen atlar bolasan. Ai-ai, Oğuz tapuğunglarğa men yürür bolaman, deb dedi*” (Щербак: 37-38).

Bozkurdun izinden giden Oğuz Han hep galebe kazanır. Gök yeleli kurt sembolü eski Türk boylarının totemistik mitleri ile ilgili timsaldir. Oğuz-nâme'de koruyucu-ecdat kültürünün zoomorfik ifadesi olarak yorumlanmıştır.

Bundan dolayı kurdun yol gösteren, kılavuz olarak tasvir edilmesi Türk boylarının folklorundaki etnogenetik efsanelerde çok kullanılan motiflerdendir. Bir Başkurt efsanesinde anlatıldığına göre, eski zamanlarda Başkurtların ataları yeni yaylaya geçerken yollarını kaybederler. O anda kurt ortaya çıkar ve yol gösterir. Kılavuz kurt sayesinde Başkurtlar kum tufanından sağ salim kurtulurlar. Mezkûr olaydan sonra kurdun izini takip eden Başkurtlar Ural dağı eteklerine ulaşırlar ve kendilerini Başkurt yani "kurdun önderliğinde giden kavim" olarak adlandıırırlar (ИЛИМБЕТОВ: 1971, 224). Kılavuz kurt motifi N. İsanbat tarafından kaydedilen Tatar efsanesinde de mevcuttur: "Dağlar ve ormanları aşarak geç eden eski Tatarlar yollarını kaybeder ve düşman kuşatması altında kalırlar. O sırada beyaz kurt ortaya çıkar ve Tatarlara orman ve dağ arasındaki patikayı işaret eder. Böylece Tatarlar düşman kuşatmasından sağ kurtulurlar.

SONUÇ

Ortaçağ Türk boylarının ortak mirası olan Oğuz-nâme konusunun ortaya çıkması ve gelişmesinde kozmogonik, totemistik ve animistik mitler, bununla birlikte, halk arasında yaygın olan çeşitli mitik inançlar önemli derecede rol oynamıştır. Mezkûr epik eserin arkaik örneğinde mitolojinin etkisi büyüktür. Bir zaman sonra poetik tefekkürün gelişmesiyle birlikte mitolojik motiflerin eski örnekleri estetik görev üstlenen unsura dönüşmüştür. Böyle olmasına rağmen Oğuz-nâme'nin bize kadar ulaşan nüshasında arkaik mitlerin izleri açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

Türk boyları folklorundaki kılavuz kurt timsalinin tipolojik paralelleri, dünyada birçok toplumun folklorunda bu cümleden geneolojik efsanelerinde de mevcuttur. Örneğin, eski İtalya'da yaşayan Gripin kavmiyle ilgili efsanede onların kurt eşliğinde şehre gelerek yerleştikleri anlatılır. Eski Türk boyları mitlerinde, özellikle, etnogenetik efsanelerinde geyik, kurt ve boğanın kılavuzluk etmesiyle ilgili epik motifler mevcuttur. Totemistik algıya bağlı halde ortaya çıkan işte bu mitik motiflerin kurt sembolü ile ilişkilendirilmesi, Oğuz-nâme'nin ortaya çıkmasında önemli derecede rol oynamıştır.

Oğuz-nâme'de buna benzer mitik motiflerin çok olması, bu eserin arkaik şeklinin "mitolojik destan" olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Bang W. and G. R, Rachmati, *Die legende von Oghuz-Kaghan // Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, T.XXV. Berlin, 1932.
- Сејидов М., *Азәрбаја мифоложи тәфәкүрүнүн гәјнағлары*. Баку: ЭЛМ, 1989.
- Сејидов М., *Азәрбајан мифоложи тәфәкүрүнүн гәјнағлары*, Баку: ЭЛМ, 1989.
- Deitz F, *Der neuentdeckte Oughuzische Cuklor*, Berlin, 1815.
- Eraslan K, *Manzum Oğuzname* İstanbul, 1976.
- Ergin M, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1970.
- İnan A. "İt Başlı Ulus Efsanesi", *Bellekten*, C. XIII, S. 49, Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Orkun H. N, *Oğuzlara Dair*, Ankara, 1935.
- Ögel B, *Türk Mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Pelliott P, *Sur la Legende d'Oguz-Khau et e'criure ouigoure // T'ougn pao*. 1930.